

Γιατί ὁ Θεὸς Ἔγινε Ἄνθρωπος;
Τὸ Ἀπροϋπόθετον
τῆς Θείας Ἐνανθρωπήσεως

Τὸ Ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου ὁ σαρκωθείς Λόγος*

Παναγιώτου Νέλλα († 1986)

ΑΝΑΦΕΡΑΜΕ ἦδη ὅτι γιὰ τοὺς Εἰρηναιο, Ὀριγένη, Ἀθανάσιο, Γρηγόριο Νύσσης καὶ ἄλλους πατέρες, στοὺς ὁποίους περιλαμβάνονται Μάξιμος ὁ Ὁμολογητῆς καὶ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, τὸ Ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ Χριστός.

Ἐνα κείμενο τοῦ Νικολάου Καβάσιλα δὲν ἐπιτρέπει, σχετικά, καμμιά ἀμφιβολία. Μοιάζει χαρακτηριστικὰ πρὸς τὸ κείμενο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, πὺ παραθέσαμε, καὶ ταυτόχρονα τὸ ἐρμηνεύει ἀποφασιστικά:

«Καὶ γὰρ διὰ τὸν καινὸν ἄνθρωπον ἀνθρώπου φύσις συνέστη τὸ ἐξ ἀρχῆς· καὶ νοῦς καὶ ἐπιθυμία πρὸς ἐκεῖνον κατεσκευάσθη· καὶ λογισμὸν ἐλάβομεν, ἵνα τὸν Χριστὸν γινώσκωμεν, ἐπιθυμίαν, ἵνα πρὸς ἐκεῖνον τρέχωμεν, μνήμην ἔσχομεν, ἵν' ἐκεῖνον φέρωμεν, ἐπεὶ καὶ δημιουργημένοι αὐτὸς ἀρχέτυπον ἦν. Οὐ γὰρ ὁ παλαιὸς τοῦ καινοῦ, ἀλλ' ὁ νέος Ἀδὰμ τοῦ παλαιοῦ παράδειγμα»¹.

Τὸ Ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπλῶς ὁ Λόγος, ἀλλὰ ὁ σαρκωθείς Λόγος:

ὁ «ἄνθρωπος πρὸς τὸν Χριστὸν ἵεται οὐ διὰ τὴν θεότητα μόνον, ἢ πάντων οὔσα τυγχάνει τέλος, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως ἕνεκα τῆς ἐτέρας»².

Δὲν ἔχει σημασία τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπῆρχε ὁ Χριστὸς ἱστορικὰ κατὰ τὸν καιρὸ τῆς δημιουργίας τοῦ Ἀδάμ. Ἀποτελεῖ θεμε-

λιώδη βιβλική διδασκαλία τὸ ὅτι ὁ Χριστὸς στὴν ὑπέρχουσα πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ «πρωτότοκος πάσης κτίσεως» (Κολ. α' 15-17).

Ἄν ὁ ἄνθρωπος, γιὰ τὸν ὁποῖο δημιουργήθηκε ὅλη ἡ ὑλικὴ κτίσις, τελευταῖος ἀπὸ ὅλα τὰ δημιουργήματα ἀνέτειλε ἀπὸ τῆ γῆ, εἶναι ἀσφαλῶς λογικὸ ὁ Χριστός, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ σκοπὸ ὁλόκληρης τῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς δημιουργίας, νὰ εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Ἀδάμ, ἀφοῦ ὅλα τὰ πράγματα ἀπὸ ἀτελῆ ὀδηγοῦνται στὴν τελειότητα³.

Ὁ Χριστός, ὡς ἡ ὑψιστὴ πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι φυσικὸ νὰ ἀποτελῆ τὸ τέλος τῆς ἀνοδικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητας, τὴν ἀρχὴ ἀλλὰ καὶ τὸ τέρμα τῆς ἱστορίας.

* * *

ΜΕΣΑ στὴν πρώτη αὐτὴ ἀλήθεια βρίσκεται μιὰ δεύτερη τὸ ἴδιο σημαντικὴ. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀδὰμ δημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, σημαίνει πῶς ὤφειλε νὰ ὑψωθῆ ὡς τὸ Ἀρχέτυπο, ἢ, ἀκριβέστερα, νὰ καθαρισθῆ καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὸ Θεὸ τόσο, ὥστε ὁ Θεὸς νὰ ἔρθῃ νὰ σκηνώσῃ μέσα του, νὰ ἐνωθῆ μὲ τὸν ἄνθρωπο ὑποστατικὰ ὁ Λόγος καὶ νὰ φανερωθῆ ἔτσι μέσα στὴν ἱστορία ὁ Χριστός, νὰ ἀναδειχθῆ ὁ Θεάνθρωπος.

Ἡ «εἰσαγωγὴ τοῦ πρωτοτόκου εἰς τὴν οἰκουμένην» (Ἐβρ. α' 6) ἀποτελεῖ τὴν προαιώνια βουλὴ τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑψιστὸ μυστήριον «τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν» (Κολ. α' 26). Ὁ Χριστὸς ἦταν «ἡ βουλὴ καὶ ἡ θέλησις τοῦ Πατρὸς»⁴.

Αὐτὸς ἦταν ὁ προορισμὸς καὶ κατὰ συνέπεια ἡ φυσιολογικὴ πορεία καὶ κατάληξις τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς τὸν Χριστὸ ὁ ἄνθρωπος «ὥσπερ εἰς κανόνα τινὰ καὶ ὄρον κατεσκευάσθη τὸ ἐξ ἀρχῆς... ὥστε Θεὸν ὑποδέξασθαι δυνηθῆναι»⁵. Ὁ ἐκτροχιασμὸς ἀπὸ αὐτὴ τὴν πορεία ἀπέτελεσε τὴν πτώσις.

«Οὐκοῦν ἡ ἀπ' ἀρχῆς παραγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου δι' αὐτὸν (τὸν Χριστόν) κατ' εἰκόνα πλασθέντος τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆ ποτὲ χωρῆσαι τὸ ἀρχέτυπον· καὶ ὁ ἐν τῷ παραδείσῳ παρὰ Θεοῦ νόμος δι' αὐτὸν (τὸν Χριστόν)»,

γιὰ νὰ βοηθήσῃ δηλαδὴ τὸν ἄνθρωπο νὰ ὀδηγηθῆ στὸ Χριστό, γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς⁶.

Καὶ ὁ θεῖος Μάξιμος:

*«Τοῦτό ἐστὶ τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον· τοῦτό ἐστὶ τὸ μακάριον, δι' ὃ τὰ πάντα συνέστησαν τέλος· τοῦτό ἐστὶν ὁ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων προεπινοούμενος θεῖος σκοπός, ὃν ὀρίζοντες εἶναι φαρὲν προεπινοούμενον τέλος, οὗ ἔνεκα μὲν πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἔνεκα· **πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀφορῶν** (τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση θείας καὶ ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸν Χριστό), τὰς τῶν ὄντων ὁ Θεὸς παρήγαγεν οὐσίας»⁷.*

Καὶ μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη σαφήνεια ὁ ἱερὸς Καβάσιλας:

*«Ἐπεὶ μὴδ' ἔκτισε τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὁ Θεὸς πρὸς ἄλλο τι βλέπων... ἀλλὰ τοῦτο ζητῶν ἐποίησεν, ἵνα γεννηθῆναι δεῖσαν, τὴν μητέρα παρ' αὐτῆς λάβῃ· **καὶ ταύτην ὑποθέμενος πρότερον, καθάπερ τινὰ κανόνα τὴν χρεῖαν** (τὸν Χριστό, τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση) εἰς αὐτὴν ἔπειτα πλάττει τὸν ἄνθρωπον»⁸.*

Κατὰ συνέπεια, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν ἄνθρωπο «κατ' εἰκόνα» σημαίνει, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὅτι τὸν ἔπλασε ἔτσι ὥστε νὰ τείνῃ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση του, ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι ἄνθρωπος, πρὸς τὴν Εἰκόνα. Σημαίνει ὅτι τοῦ ἔδωσε ὡς δῶρα (ἀλλὰ κατὰ τρόπο πραγματικό, ἔτσι ὥστε αὐτὰ τὰ δῶρα νὰ συνιστοῦν τὸν ἄνθρωπο), τὴ δυνατότητα καὶ τὸ σκοπὸ νὰ διακονήσῃ ἐνεργητικὰ στὴν ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου, ποὺ εἶναι ἡ τέλεια καὶ μοναδικὴ «Εἰκὼν τοῦ Πατρὸς». Καὶ ἔτσι ὁ ἄνθρωπος, ἐνυποστασιαζόμενος στὸ Λόγο, νὰ μπορέσῃ νὰ ὑψωθῆ καὶ ὁ ἴδιος σὲ «εἰκόνα», νὰ ἀναδειχθῆ καὶ αὐτὸς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ».

Αὐτὸ κάνει φανερὴ τὴν ἀλήθεια ὅτι τὸ «κατ' εἰκόνα» ἀποτελεῖ μέσα στὸν ἄνθρωπο δῶρο ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ σκοπὸ, περιουσία ἀλλὰ καὶ προορισμό, ὅτι δηλαδὴ συνιστᾶ πραγματικὰ τὸ ἀνθρώπινο εἶναι, ἀλλὰ μόνο ἐν δυνάμει. Τὸ «κατ' εἰκόνα» εἶναι μιὰ πραγματικὴ δυνατότητα, ἕνας ἀρραβῶνας ποὺ πρέπει νὰ ὀδηγήσῃ στὸ γάμο, δηλαδὴ τὴν ὑποστατικὴ ἔνωση, τὴν ἀσύγχυτη ἀλλὰ πραγματικὴ καὶ ὀλοκληρωτικὴ μίξη καὶ ἀνάκραση τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Καὶ μόνο τότε τὸ εἰκονικὸ ἢ

ἐν δυνάμει εἶναι τοῦ ἀνθρώπου γίνεται πραγματικό, ὄντως εἶναι. Ὁ ἄνθρωπος μέσα στὸ Ἀρχέτυπο βρίσκει τὸ ἀληθινὸ ὄντολογικὸ του περιεχόμενο.

* * *

Η ΘΕΜΕΛΙΩΔΗΣ αὐτὴ ἀλήθεια ἔχει ὠρισμένες διαστάσεις ποὺ πρέπει νὰ ὑπογραμμισθοῦν.

1. Ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι ἓνα περιστατικό, ἓνα συμβάν μέσα στὴν ἱστορία. Ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴ συνέπεια τῆς νίκης τοῦ διαβόλου ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς πράξεως τοῦ σατανᾶ.

Ἡ ἔνωση τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἔγινε ἐπειδὴ ἀποτελοῦσε τὴν προαιώνια βουλὴ τοῦ Θεοῦ. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο πραγματοποιήθηκε τὸ μεγάλο μυστήριο ἄλλαξε⁹, τὸ γεγονός ἔμεινε τὸ ἴδιο.

«Καὶ γὰρ πᾶσι κατάδηλόν ἐστιν, ὡς τὸ ἐν Χριστῷ γεγόμενον ἐπὶ τέλει τοῦ αἰῶνος μυστήριον ἀναμφιβόλως τοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος ἐν τῷ προπάτορι παρθεέντος ἀπόδειξις καὶ ἀποπλήρωσις ἐστιν»¹⁰.

2. Πρὶν ἐνωθῆ ὑποστατικὰ ἡ θεία μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ὁ ἄνθρωπος ἦταν καὶ προπτωτικὰ πρὸ Χριστοῦ, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι εἶχε καὶ τότε, παρόλο ποὺ δὲν εἶχε ἀμαρτήσσει, **ἀνάγκη σωτηρίας**, ἀφοῦ ἦταν ἀτελὴς καὶ ἀνολοκλήρωτος «νῆπιος».

Ἡ διδασκαλία αὐτὴ συνιστᾶ τὸν πυρῆνα τῆς θεολογίας τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου¹¹. Ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲ μπορούσε νὰ ὀλοκληρωθῆ μὲ τὸ νὰ τείνῃ ἀπλά, ἔπρεπε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἔνωση μὲ τὸ Ἀρχέτυπο.

Ἀφοῦ ὁ Χριστὸς εἶναι «ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας» (Κολ. α' 18), πράγμα ποὺ σημαίνει γιὰ τὴν πατερικὴ σκέψη πὼς ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς ἀληθινῆς ἀνθρωπότητας, ἡ ἀνθρώπινη φύση ὅσο καιρὸ δὲν εἶχε λάβει ἀκόμα τὴν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου, ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο χωρὶς πραγματικὴ ὑπόστασιν, τῆς ἔλειπε τὸ πραγματικὸ «κατὰ Χριστὸν ὑποστῆναι»¹². Ἦταν σὰ μιὰ γυναίκα ἄγαμνη, στεῖρα καί, ὅπως τὸ λέει ὁ Παῦλος, «ἀκέφαλη» (Α' Κορ. ια' 3)¹³.

Ἡ πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀληθινὰ ὀλοκληρωμένου,

«σώου» ὄντος, ἔλαβε χώρα μὲ τὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ. Οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι «γεγέννηνται τοῦ Χριστοῦ τὸν βίον τοῦτον εἰσεληλυθότες καὶ γεννηθέντες»¹⁴. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Μ. Βασίλειος ὀνομάζει πραγματικὰ καὶ ὄχι μεταφορικὰ τὴν ἡμέρα γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ «γενέθλιον ἡμέραν τῆς ἀνθρωπότητος»¹⁵.

3. Ὁ σκοπὸς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου παραμένει πάντοτε ὁ ἴδιος. Ὁ κάθε κτιστὸς «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ γίνῃ «εἰκόνα» μέσα στὸ Χριστό. «Ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα», γράφει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος¹⁶. Ὁ Χριστὸς ἀνοίξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ.

Πράγματι, ἡ γέννηση τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἡ ἔνσαρκη οἰκονομία του **δὲν ἐξαντλοῦνται στὴν ἀπολύτρωση**, τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὶς συνέπειες τοῦ λάθους τοῦ Ἀδάμ. Ὁ Κύριος λύτρωσε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ὑποδούλωση στὴν ἁμαρτία, τὸ διάβολο καὶ τὸ θάνατο, ἀλλὰ καὶ πραγματοποίησε τὸ ἔργο ποὺ δὲν εἶχε πραγματοποιήσει ὁ Ἀδάμ. Τὸν ἔνωσε μὲ τὸ Θεὸ χαρίζοντάς του τὸ ἀληθινὸ ἐν Θεῷ *εἶναι* καὶ ὑψώνοντάς τον *σὲ καινὴ κτίσις*¹⁷.

Ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο ἀρνητικά, λυτρώνοντάς τον ἀπὸ τὶς συνέπειες τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἀλλὰ καὶ θετικά, ὀλοκληρώνοντας τὸ εἰκονικὸ προπρωτικὸ *εἶναι* του. Ἡ σχέση του μὲ τὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι μόνο ἱαματική. Ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κάτι πολὺ εὐρύτερο ἀπὸ τὴν ἀπολύτρωση, **συμπίπτει μὲ τὴ θέωση**.

4. Τὸ πραγματικὸ ἀνθρωπολογικὸ περιεχόμενον τῆς θεώσεως εἶναι ἡ χριστοποίηση. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολή του, ὅπου ὑμνεῖ τὸ Χριστὸ ὡς «εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκον πάσης κτίσεως...» (α' 15-18), καλεῖ «πάντα ἄνθρωπον» νὰ γίνῃ «τέλειος ἐν Χριστῷ» (α' 28) καὶ τοὺς πιστοὺς νὰ εἶναι «πεπληρωμένοι ἐν Αὐτῷ» (β' 10).

Προτρέποντας ὁ Παῦλος τοὺς πιστοὺς νὰ ἀναδειχθοῦν «εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ» (Ἐφ. δ' 13), νὰ ἀποκτήσουν «νοῦν Χριστοῦ» (Α' Κορ. β' 16), «καρδίαν Χριστοῦ» (Ἐφ. γ' 17) κλπ., δὲν τὸ κάνει γιὰ λόγους ἐξωτερικῆς εὐλάβειας καὶ συναισθηματικότητας, μιλάει **ὄντολο-**

γικά. Δὲν προτρέπει σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ μίμνησι καὶ ἀπλὴ ἠθικὴ βελτίωση, ἀλλὰ σὲ μιὰ πραγματικὴ **χριστοποίηση.**

Ἐπειδὴ, ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Μάξιμος,

«ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεός... βούλεται αἰεὶ καὶ ἐν πᾶσι τῆς αὐτοῦ ἐνσωματώσεως ἐνεργεῖσθαι τὸ μυστήριον»¹⁸.

5. Τὸ «ἐν Χριστῷ ζῆν» τοῦ Παύλου οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὠνόμασαν **θέωση,** κυρίως γιὰ νὰ διασφαλίσουν τὸν τελικὸ σκοπὸ καὶ τὸ πραγματικὸ περιεχόμενο τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ἀπὸ τοὺς κινδύνους ποὺ δημιουργοῦσαν οἱ αἱρέσεις.

Πρῶτα ὁ ἀρειανισμὸς, ποὺ διδάσκοντας πὼς ὁ Χριστὸς εἶναι κτίσμα περιόριζε ἀναπόφευκτα τὴν ἐν Χριστῷ ζῶν μέσα στὴν κτίσι¹⁹, καὶ στὴ συνέχεια οἱ ὑπόλοιπες χριστολογικὲς αἱρέσεις²⁰.

Δὲν παρέλειπαν ὅμως ποτὲ οἱ πατέρες νὰ τονίζουν ὅτι **τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ ὁδὸς τῆς θεώσεως εἶναι ἡ ἔνωση μὲ τὸ Χριστό,** ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ ἔνωση μὲ τὸ Ἀρχέτυπο εἶναι ἐκείνη ποὺ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴν ὀλοκλήρωσή του²¹.

6. Σὲ μιὰ μεταγενέστερη ἐποχὴ (καὶ ἡ παρατήρησι αὐτὴ εἶναι ἀναγκαία γιὰ νὰ κατανοήσι ὁ ἀναγνώστης ποὺ τυχὸν ξενίζεται ἀπὸ τὴς παραπάνω θέσεις τὸ γιατί ξενίζεται), ἀπὸ τὸν ΙΒ' τελικὰ αἰῶνα, **ἐπεκράτησε στὴ Δύση μιὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν παραπάνω θεολογικὴ καὶ ἀνθρωπολογικὴ, καὶ κατ' ἐπέκτασι σωτηριολογικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ, ἀντίληψη.**

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ διαδόθηκε καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ ΙΘ' αἰῶνα, ὅταν στὸ νεοϊδρυμένο Πανεπιστήμιον τῆς Ἀθήνας ἡ θεολογία καλλιιεργήθηκε καὶ διδάχθηκε σὲ σχέσι ὄχι τόσο μὲ τὴν πατερικὴ παράδοσι, ὅσο μὲ τὴν ἀκμάζουσα δυτικὴ θεολογικὴ ἐπιστήμη. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ διαδοθῆ πλατεία καὶ στὴν Ἑλλάδα ἡ **δυτικὴ ἀντίληψη τοῦ χριστιανισμοῦ.**

7. Στὴς τελευταῖες δεκαετίες ἤρθε πάλι στὴν ἐπιφάνεια καὶ μελετᾶται ἀρκετὰ τὸ **θέμα τῆς θεώσεως.** Τὸ γεγονὸς εἶναι εὐοίωνο, ἀλλὰ νομίζουμε πὼς πρέπει νὰ γίνη ἀκόμη ἓνα βῆμα.

Ἡ θέωσι, ἀπὸ γενικὸ πνευματικὸ κατηγόρημα πρέπει νὰ ἀποκτήσι συγκεκριμένο ἀνθρωπολογικὸ περιεχόμενο, ποὺ πάει νὰ πῆ στὴ γλώσσα τῶν πατέρων, περιεχόμενο **ταυτόχρονα ἀν-**

θρωπολογικὸ καὶ χριστολογικόν, νὰ κατανοηθῆ δηλαδὴ καὶ πάλι ὡς **χριστοποίηση**.

Κατανοημένα μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ μέσα πραγματοποιήσεως τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ, ἡ πίστις, ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν, ἡ ἄσκησις, τὰ μυστήρια, ἡ ὅλη ἐκκλησιαστικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ, φωτίζονται ἐσωτερικά, βρίσκουν τὴν ὀργανικὴν σύνδεσιν μεταξὺ τους, μὲ τὸν κόσμον καὶ μὲ τὸ **Χριστό**, τὴν **ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν πάντων**.

8. Σὲ ἄλλες ἐνότητες τοῦ βιβλίου τούτου θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσουμε τὴν καινούργια γιὰ μᾶς σήμερα, πατερικὴ ὥστόσο, κατανόησις αὐτῶν τῶν πραγματικότητων. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ σημειώσουμε τὴν ἀπελευθέρωσιν ποὺ δημιουργεῖ στὸν ἄνθρωπον αὐτὴ ἡ θεώρησις.

Πρῶτα ἀπελευθέρωσις **ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὴν ἁμαρτία**. Ὅσο τρομακτικὸ κι ἂν εἶναι τὸ κακόν, ἀφοῦ αὐτὸ καὶ ὄχι ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ ἐπεισόδιον καὶ συμβάν, ἀποδεικνύεται σὲ τελευταία ἀνάλυσις μικρόν. Ἡ κατανόησις τοῦ ἀνθρώπου –τῆς σωτηρίας, τῆς πνευματικῆς ζωῆς, κλπ.– ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ συνδέεται πρὸς τὸ Χριστόν. Τὸ κακὸ σχετικοποιεῖται. Καὶ ὁ μεγαλύτερος βυθὸς ἁμαρτίας δὲν θίγει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ μείνῃ δοῦλος τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ ἀποδεσμευθῆ. **Ἡ θεοειδὴς ἀρχὴ καὶ τὸ θεοκεντρικὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου εὐρύτερον ἀπὸ τὸ κακὸ καὶ τὴν ἁμαρτία, ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ διάβολον.**

Ἐπειτα, ἀπελευθέρωσις **ἀπὸ τὴν κυκλικήν**, καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυσις στατικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ἀντίληψιν, ποὺ θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν ὡς βιολογικὴν ἢ διαλεκτικὴν **ἐξέλιξιν**.

Ἀφοῦ ἡ ὄντολογικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν βρίσκεται στὸ βιολογικόν ἀλλὰ στὸ ἐν Χριστῷ *εἶναι* καὶ ἡ πραγμάτωσις τοῦ ἐν Χριστῷ *εἶναι* ἀποτελεῖ πορεία ἀπὸ τὸ κατ' εἰκόνα στὴν εἰκόνα, ἢ ἀπὸ τὸ εἰκονικόν στὸ ὄντως *εἶναι*, ἡ ἱστορία μπορεῖ νὰ κατανοηθῆ ὡς ἡ πραγμάτωσις ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς πορείας. Σὰν τέτοια, ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς στὸν Χριστόν.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ Χριστὸς δὲν εἶναι μόνον ὁ «ἦν καὶ ὢν» ἀλλὰ καὶ ὁ «ἐρχόμενος», τὴν ἱστορίαν δὲν κινοῦν καὶ δὲν προσδιορί-

ζουν μόνο τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ τὸ μέλλον, ὅταν ὡς μέλλον θεωρήσουμε ὄχι τὶς νομοτέλειες, στίς ὁποῖες ὀδηγεῖ ἡ ἀναγκαστικὴ βιολογικὴ ἢ διαλεκτικὴ ἐξέλιξη τῆς κτίσεως, ἀλλὰ τὴν στὸ τέλος τῶν αἰώνων Παρουσία τοῦ ἀνακεφαλαιωτοῦ τῶν πάντων Χριστοῦ, δηλαδὴ τοῦ Λόγου μαζὶ μὲ τὸ σῶμα του, τὸ μεταμορφωμένο κόσμο.

Ἔτσι ἡ ἀνάπτυξη ἢ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας καὶ γενικὰ τῆς κτίσεως φωτίζεται ἐσωτερικά, ἡ κατανόσή της δὲν περιορίζεται μόνο στίς διαδικασίες ἀλλαγῆς ποὺ παρατηροῦνται στὸ ὑλικὸ τῆς εἰκόνας, ἀλλά, χωρὶς ἡ πρώτη αὐτὴ διάσταση νὰ παραθεωρη-
ται, ἐπεκτείνεται καὶ κατανοεῖται κυρίως ὡς **ἀνέλιξη ἢ ὑψωση τῆς εἰκόνας ὡς τὸ Ἀρχέτυπο.**

Ἡ ἀνέλιξη τῆς εἰκόνας ξεπερνάει ἔτσι τὰ ὅρια τῆς κτίσεως –ὅρια ποὺ βρίσκονται ἀναγκασμένοι νὰ θέσουν ὅσοι δὲν βλέ-
πουν παρὰ μόνο τὸ ὑλικὸ τῆς εἰκόνας, ἀγνοώντας τὴν ἴδια τὴν εἰκόνα– καὶ φθάνει μέχρι τὸ ἄπειρο. Ἡ ἐξέλιξη μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ κατανοεῖται σ' ὅλες της τὶς διαστάσεις –ὄχι μόνο σ' ἐκεῖνες ποὺ προσδιορίζει ἡ ἐπιστημονικὴ παρατήρηση– καὶ καταξιώνε-
ται.

9. Οἱ θέσεις αὐτὲς μᾶς ὀδηγοῦν **στὸν πυρήνα τοῦ ἀνθρωπο-
λογικοῦ προβλήματος,** ὅπως τὸ ἀντιμετωπίζουμε σήμερα. Ἡ ἀλήθεια ποὺ κλείνουν μέσα τους εἶναι ἡ πιὸ νευραλγικὴ ἀνθρω-
πολογικὴ ἀλήθεια, ὀδυνηρὴ ἀλλὰ συνάμα καὶ σωτήρια γιὰ τὸ σύγχρονο ἄνθρωπο. Εἶναι ὀδυνηρὴ, γιὰτὶ κόβει ἀπὸ τὴ ρίζα του καὶ τὸ πιὸ μικρὸ σκίρτημα γιὰ διεκδίκηση **αὐτονομίας.** Εἶναι σωτήρια, γιὰτὶ ἀνοίγει μπροστὰ στὸν ἄνθρωπο μεγαλειώδεις καὶ ἀτέρμονες ὀρίζοντες γιὰ μιὰ πραγματικὴ καὶ ἀληθινὰ ἀνθρώπινη **δράση καὶ ἀνάπτυξη.**

Βέβαια, λέγοντας πὼς ἡ ἀλήθεια αὐτὴ πατάσσει τὴν αὐτονομία δὲν ἐννοοῦμε πὼς καταξιώνει τὴν ἑτερονομία, μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια τῶν ὄρων. Οἱ ὄροι αὐτοὶ ἔχουν παρεξηγηθῆ τραγικὰ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες, βρίσκονται δὲ οὐσιαστικὰ ἔξω ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη προβληματικὴ.

Ἡ προσπάθεια ποὺ κάνουμε ἐδῶ εἶναι νὰ δείξουμε πὼς ὁ Θεὸς δὲν εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο μιὰ ἐξωτερικὴ «ἀρχή», ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται, ἀλλὰ ἀληθινὰ καὶ πραγματικά, **ἡ ὄντολογικὴ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος του.**

Ἐχοντας πλασθῆ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄνθρωπος εἶναι συγκροτημένος **θεολογικά**. Καὶ γιὰ νὰ εἶναι ἀληθινός, πρέπει νὰ ὑπάρχη σὲ κάθε στιγμή καὶ νὰ ζῆ **θεοκεντρικά**. Ὅταν ἀρνεῖται τὸν Θεό, ἀρνεῖται τὸν ἑαυτό του καὶ αὐτοκαταστρέφεται. Ὅταν ζῆ θεοκεντρικὰ καταξιώνει μέχρι τὸ ἄπειρο τὸν ἑαυτό του, ἀναπτύσσεται καὶ ὀλοκληρώνεται μέχρι τὴν αἰωνιότητα.

(*) **Παναγιώτου Νέλλα**, *Ζῶν Θεούμενον – Προοπτικὲς γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, σελ. 35-45 καὶ 269-272, ἐκδ. «Ἐποπτεία», Ἀθήνα 1979. Ἐπιμέλ. ἡμετ.

1. **Νικολάου Καβάσιλα**, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος 6, PG 150, 680A.
2. Ὅπου παραπάνω, Λόγος 6, PG 150, 681AB.
3. Ὅπου παραπάνω, Λόγος 6, PG 150, 681A.
4. **Ἰωάννου Δαρμασκνοῦ**, *Λόγος εἰς τὴν ξηρανθεῖσαν συκῆν καὶ εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ ἀμπελώνος*, 2, PG 96, 580B.
5. **Νικολάου Καβάσιλα**, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος 2, PG 150, 560D.
6. **Γρηγορίου Παλαμᾶ**, Ὁμιλία ζ' εἰς τὰ Φῶτα, στὸ *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκοπικοῦ Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ ὀμιλίαι κβ'*, ἐκδ. Σ. Οἰκονόμου, Ἀθῆναι 1861, σελ. 259.
7. **Μαξίμου Ὁμολογητοῦ**, *Πρὸς Θαλάσσιον περὶ διαφορῶν ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς*, Ἐρώτ. Ξ', PG 90, 621A.
8. **Νικολάου Καβάσιλα**, *Ἡ Θεομήτωρ. Τρεῖς θεομητορικὲς ὀμιλίαις*. Κείμενο, εἰσαγωγή, νεοελληνικὴ ἀπόδοση, σχόλια Π. Νέλλα (Ἐπὶ τὰς πηγὰς. Ἐκλεκτὰ πατερικὰ κείμενα, 2) Ἀθῆναι 1974², σελ. 150-152. Βλ. πλῆθος ἄλλων πατερικῶν μαρτυριῶν καὶ βαθειὰ ἀνάλυση τοῦ θέματος σὲ **Νικοδήμου Ἀγιορείτου**, *Ἀπολογία...* [Δημοσιεύεται στὴν παροῦσα σειρὰ τῶν ἄρθρων μας].
9. Βλ. **Μαξίμου Ὁμολογητοῦ**, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1097C: «Ἔδει... ἵνα μὴ πόρρω τοῦ Θεοῦ γέννηται ξενωθεὶς ὁ ἄνθρωπος, ἄλλον ἀντεισαχθῆναι... τρόπον... τοῦ προτέρου παραδοξότερόν τε καὶ θεοπρεπέστερον, ὅσον τοῦ κατὰ φύσιν ἐστὶ τὸ ὑπὲρ φύσιν ἀνώτερον».
10. **Μαξίμου Ὁμολογητοῦ**, ὄπ. παρ. 1097D. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, στὸ ἴδιο ἔργο, 1092BC, 1280ABC, 1308C-1309A· τοῦ ἴδιου, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΚΒ', PG 90, 317B-320C· τοῦ ἴδιου, *Πρὸς Θαλάσσιον*, Ξ', PG 90, 620C-621C.
  - Εἶναι γνωστὴ ἡ θέση ποὺ διατύπωσε πρῶτος ὁ *Rupert* τοῦ *Deutz* (19^ο αἰώνας) καὶ ποὺ ἀνέπτυξε διεισδυτικὰ ὁ *Duns Scotus* (13^ο αἰώνας), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Λόγος θὰ γινόταν ἄνθρωπος ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Ἀδάμ. Εἶναι ἐπίσης γνωστὲς οἱ μακρὲς συζητήσεις ποὺ ἡ θέση αὐτὴ προκάλεσε στὴ Δύση (βλ. συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν συζητήσεων στὸ **Γ. Φλωρόφσκυ**, «“*Cur Deus Homo?*” *Τὸ κίνητρο τῆς ἐνανθρωπήσεως*», στὸν τόμο *Θέματα Ὁρθοδόξου Θεολογίας*, Ἀθῆναι 1973, σελ. 33-42).

Πολλοὶ σύγχρονοι δυτικοὶ μελετητὲς τῶν πατέρων (βλ. π.χ. **H.U. von Baltasar**, *Liturgie cosmique. Maxime le Confesseur*, Paris 1947, σελ. 205) καὶ ὀρ-

θόδοξοι θεολόγοι (βλ. **Γ. Φλωρόφσκυ**, ὄπ. παρ. σελ. 38· **Ν. Νησιώτης**, *Προλεγόμενα εἰς τὴν θεολογικὴν γνωσιολογίαν*, Ἀθῆναι 1965, σελ. 67· **Α. Θεοδώρου**, *Cur Deus Homo? Απροϋπόθετος ἢ ἐμπροϋπόθετος ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου*, Ἀθῆναι 1974), μετὰ ἀπὸ σοβαρῆς καὶ ἀξιόλογης διερευνήσεως φαίνεται νὰ βρίσκονται ὡστόσο σὲ ἀμνηχανία στὴν προσπάθειά τους νὰ συσχετίσουν τὴ διδασκαλία τῶν πατέρων γιὰ τὴν **προαιώνια βουλὴ τοῦ Θεοῦ νὰ ἐνωθῆ μέσα στὴν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου ἢ ἀνθρώπινῃ μετὰ τὴ θεία φύσιν**, πρὸς τὴν παραπάνω θέσιν τοῦ Duns Scotus. Τελικὰ, καὶ μέσα στὸ κλίμα ποὺ δημιούργησαν οἱ δυτικῆς συζητήσεις, δέχονται ὅτι γιὰ τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν τὸ θέμα δὲν ἔχει ἀποσαφηνισθῆ, ὅτι εἶναι «θεολογούμενο».

• Νομίζουμε ὡστόσο, πὼς ἀνάμεσα στὴν προβληματικὴ τοῦ Duns Scotus καὶ τὴ διδασκαλία τῶν πατέρων **δὲν ὑπάρχει καμμιά πραγματικὴ ἐσωτερικὴ σχέσιν**. Οἱ πατέρες δὲ μιᾶνε γιὰ ἓνα θεωρητικὸ ζήτημα, γιὰ τὸ τί θὰ γινότανε ἂν δὲν ἀμάρτανε ὁ Ἀδάμ. Οὔτε ἀναφέρονται σὲ ἓνα θεολογικὸ θέμα, στὸ ποῖος ἦταν ὁ σκοπὸς τοῦ Θεοῦ Λόγου, γιὰτὶ πὼς εἶναι δυνατὸ ὁ ἀπόλυτα ἀπλοῦς Θεὸς νὰ ἔχη σκοπὸ, μάλιστα ἓνα σκοπὸ ποὺ νὰ τοῦ τὸν προσδιορίζῃ ἢ κτίσῃ; Ἡ διδασκαλία τῶν πατέρων εἶναι καθαρὰ ἀνθρωπολογικὴ καὶ κοσμολογικὴ, ἀναφέρεται στὸ **σκοπὸ τοῦ κόσμου**. Ὁ ἅγιος Μάξιμος εἶναι σαφῆς ὅταν διδάσκῃ ὅτι **ὁ σκοπὸς τοῦ κόσμου ἦταν καὶ εἶναι ἢ καθ' ὑπόστασιν ἐνωσιν μετὰ τὸ Θεό**, διευκρινίζοντας ὅτι ὁ τρόπος πραγματοποίησης τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἄλλαξε. Ἀλλὰ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου πραγματοποίησης τοῦ σκοποῦ δὲν ἀλλάζει τὸ σκοπὸ. Καὶ ἡ οὐσία κατὰ τοὺς πατέρες εἶναι ὁ σκοπός.

• **Μὲ τὴ σημεῖωσιν τούτη** δὲ θέλουμε νὰ συζητήσουμε τὸ ζήτημα, παρὰ νὰ δώσουμε μιὰ στοιχειώδη ἐξήγησιν γιὰτὶ **δὲν παρουσιάζουμε ὡς «θεολογούμενο» ἀλλὰ κατηγορηματικὰ** τὴ σχετικὴ μετὰ τὸ θέμα αὐτὸ διδασκαλία τῶν πατέρων. Καὶ τὴ διευκρίνισιν ὅτι ἡ **πατερικὴ διδασκαλία δὲν ἔχει σχέσιν μετὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Duns Scotus**. Ἐλπίζουμε νὰ μελετήσουμε διεξοδικὰ σὲ προσεχῆ μελέτη τὸ ὅλο ζήτημα, γιὰτὶ εἶναι ὄντως καίριο, ἀποτελεῖ τὴ **θεμελιώδη προϋπόθεσιν τοῦ χριστιανισμοῦ**, καὶ τυχὸν λαθεμένην κατανόησιν τοῦ ὀδηγεῖ σὲ λαθεμένην κατανόησιν καὶ βίωσιν τῆς εὐαγγελικῆς καὶ πατερικῆς πίστεως. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ ἁγίου *Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου*, στὸ ἐκτενὲς κείμενό του *Ἀπολογία* εἶναι χαρακτηριστικὴ.

11. Βλ. **Ἰω. Ρωμανίδου**, *Τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα*, Ἀθῆναι 1957, σελ. 113-140. **E. Peterson**, *L' homme image de Dieu chez saint Irénée, Vie Spirituelle*, 100 (1959), σελ. 584-594. **A. Benoit**, *Saint Irénée, Introduction à l' étude de sa théologie*, Paris 1960, ἰδ. σελ. 227-233. **A. Orbe**, *Anthropologia di san Ireneo*, Madrid 1969. **Α. Θεοδώρου**, *Ἡ περὶ ἀνακεφαλαίωσεως διδασκαλία τοῦ Εἰρηναίου*, Ἀθῆναι 1972. **H. Lassiat**, *Promotion de l' homme en Jésus-Christ d' après Irénée de Lyon*, Paris 1977· τοῦ ἴδιου, «*L' anthropologie d' Irénée*», περιοδ. «*Nouvelle Revue Théologique*» 100, 3 (1978) σελ. 399-417.
12. **Νικολάου Καβάσιλα**, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος 2, PG 150, 533D.
13. Ἡ θεολογία τῆς Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς (ια' 1-16) εἶναι χαρακτηριστικὴ. Κεφαλὴ τῆς γυναίκας εἶναι ὁ ἄνδρας, κεφαλὴ τοῦ ἄνδρα ὁ Χριστὸς καὶ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεός. Ἡ γραμμὴ εἶναι συνεχῆς. Ὅπουδήποτε κι ἂν ὑπάρξῃ τομὴ, δημιουργεῖται διακοπὴ κοινωνίας, ἔλλειψιν πληρότητος καὶ στειρότητα.

14. **Νικολάου Καβάσιλα**, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, Λόγος 4, PG 150, 604A.
15. **Μ. Βασιλείου**, *Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν*, 6, PG 31, 1473A.
16. **Γρηγορίου Θεολόγου**, Λόγος 1, *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν Βραδύτητα*, 4, PG 35, 397B.
17. Βλ. **Μαξίμου Ὁμολογητοῦ**, *Πρὸς Θαλάσσιον*, ΞΓ', PG 90, 692B.
18. **Μαξίμου Ὁμολογητοῦ**, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἀγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, PG 91, 1084D.
19. **Μ. Ἀθανασίου**, *Κατὰ Ἀρειανῶν*, Λόγος 2, 67, PG 26, 289C: «Εἰ γὰρ κτίσμα ὦν (ὁ Λόγος) ἐγεγόνει ἄνθρωπος, ἔμενεν οὐδὲν ἥττον ὁ ἄνθρωπος ὡσπερ καὶ ἦν, οὐ συναφθεὶς τῷ Θεῷ. Πῶς γὰρ ἂν ποίημα ὦν, διὰ ποιήματος συνήπτετο τῷ κτίστῃ;». Καὶ πῶς κάτω στὸν ἴδιο Λόγο, 70, PG 26, 296A: «οὐκ ἂν... ἐθεοποιηθήθη κτίσματι συναφθεὶς ὁ ἄνθρωπος, εἰ μὴ Θεὸς ἦν ἀληθινὸς ὁ Υἱός».
20. Ὁ **νεστοριανισμὸς**, διδάσκοντας πῶς ἡ ἀνθρώπινη καὶ ἡ θεία φύση ἐφάπτονται ἀλλὰ δὲν ἐνώνονται πραγματικά, κατέληγε νὰ δέχεται πῶς ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ προσεγγίξῃ τὸ ἄπειρο, ἀλλὰ ὄχι καὶ νὰ εἰσδύῃ σ' αὐτό. Ἀντίστροφα ὁ **μονοφυσιτισμὸς**, θεωρώντας ὡς σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀπορρόφησή του ἀπὸ τὸ Θεό, κατέληγε νὰ κηρύττει τὴν ἐξαφάνισιν κι ὄχι τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πάλιν τῶν πατέρων κατὰ τῶν αἱρέσεων εἶχε περιεχόμενον ὄχι μόνον θεολογικόν, ἀλλὰ καὶ ἀνθρωπολογικόν. Ἦταν πάλιν γιὰ τὴν διασφάλισιν τοῦ τελικοῦ σκοποῦ καί, συνεπῶς, τοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου.
21. Βλ. *Dictionnaire de spiritualité*, τ. 3, σελ. 1376-1389 («*Divinisation*», παραγρ. «*Patristique grecque*»).